

ОД ИСТОГ АУТОРА

ДВОР КНЕЗА АЛЕКСАНДРА КАРАЂОРЂЕВИЋА
(1842–1858)

ДВОР ГОСПОДАРА ЈЕВРЕМА ОБРЕНОВИЋА
(1816–1842)

НЕБОЈША
ЈОВАНОВИЋ

ИДЕМО
НА ЗАГРЕБ

Copyright © 1998, Небојша Јовановић
Copyright © овог издања 2021, ЛАГУНА

Ђерки Лени

Садржај

ПРЕДГОВОР (др Марко Недић)	9
ХРАМ И ПЛЕМЕ	21
ПОЛИГОН	95
ПУТ ДО САЛАМИНЕ	147
КОД МЕГАРАНА	207
ФИЈАНКЕТО	279
ПОГОВОР (др Коста Николић)	321
<i>О аутору</i>	325

ПРЕДГОВОР

Роман Небојше Јовановића провокативног наслова и отворене прозне структуре припада књижевним делима инспирисаним непосредним животним искуством аутобиографске природе и чињеницама које се односе на препознатљиву и драматичну историјску и политичку стварност у којој се налазио наш друштвени и национални простор у последњој деценији XX века. Њену садржинску основу и грађу чини ауторово лично искуство и догађаји кроз које је пролазио као војни резервиста из Србије на почетку ратних сукоба на простору некадашње југословенске републике Хрватске у јесен 1991. године. Стилска средства употребљена да би чињенице аутобиографске и документарне природе биле пројектоване у специфичну књижевну структуру у којој протагонисти у тексту имају функцију знатно другачију од оне какву су имали у стварности добрим делом су се ослањала на индивидуалне изражајне могућности и на могућности које се иначе користе при транспоновању сваке животне и биографске грађе у чињенице књижевног значења и смисла. Граница између документарног и имагинативног у Јовановићевом је

прозном остварењу готово невидљива, јер су непосредне животне чињенице, захваљујући контролисаном наративном поступку и приметним ауторским интервенцијама, доста успело преобликоване у релевантан књижевни контекст. Од *Дневника са резервисџима*, како је гласио њен први наслов, књига је с разлогом добила вишезначан наслов *Идемо на Загреб*, који на посебан начин увећава њену структуралну и значењску отвореност.

Иако је реч о првом ауторовом прозном делу, оно је веома промишљено компоновано и изведено. Дневнички делови текста и у њих уметнути фрагменти са другачијим садржајима смеђују се у књизи у одређеном ритму који открива ауторову намеру да своје прозном остварењу да много сложенији облик од оног који имају лична сведочења и стандардни дневнички записи. У коначном обликовању његовог остварења знатног је удела имао и наративни жанр у којем је написано и књижевна традиција на чије оквире се ослања. Стога је за његово потпуније читалачко и критичко разумевање веома значајан макар и овлашан увид у неколико важних чињеница општије књижевне природе. Оне се односе на тематски, садржински и жанровски контекст књиге, на њену мотивацију, њену композициону основу и читалачку рецепцију и на неке друге књижевне појмове уз њих.

Сасвим је извесно да је проза о рату умногоме обележила тематске и садржинске оквире новије српске књижевности. Такозване велике теме српске историје, међу које на првом месту спада тема рата, утицале су, како је у нашој књижевној историографији одавно примећено (између осталих Јован Деретић), не само на тематску већ и на укупну поетичку оријентацију српске књижевности и културе. Преплитање историје и имагинације, документарне и дописиване грађе, стварних и измишљених чињеница резултирало је неким од најбољих прозних остварења

српских писаца XX века, века у којем је концентрација ратних збивања најодлучније утицала на ток историје и на политичку и егзистенцијалну судбину српског народа. Од Андрићевих приповедака и прозе Милоша Црњанског до прозних књига писаца друге половине XX века с модернијим наративним пројекцијама, књижевна дела са историјском и ратном садржинском основом припадају једном од најостваренијих и рецепцијски најпривлачнијих токова новије српске прозе. Рат и његове последице на психолошки, морални и емотивни профил књижевних јунака са своје стране су условљавали и неке од значајнијих структуралних и стилских особености прозних рукописа. Зато су добра књижевна дела о рату увек садржавала и неки специфичнији животни проблем који им је давао пунији тематски и значењски оквир.

На крају XX века, када је изгледало да су питања књижевног поступка, превладавања историје и превредновања модернизма била нека од кључних питања поетике европске и светске, па и српске књижевности, на простору српске културе и језика десили су се крупни политички потреси који су умногоме пореметили очекивани еволутивни изглед и ток тадашње српске књижевности. Последице тог поремећаја, поред промена општије књижевне природе, осетиле су се у прозној продукцији на најмање два начина – непосредно и посредно. Посредно су се темом рата и његових последица бавили писци који су садржину за своје прозне рукописе, са мање или више јасним аналогијама са актуелном стварношћу, проналазили у историјској прошлости српског народа. У другој врсти прозног дискурса, у непосредном обраћању актуелној политичкој, а тиме и историјској стварности последње деценије XX века, неки писци такође су остваривали веома значајне књижевне резултате. Поред тога, они су више него успешно демантовали такозвану теорију дистанце

у књижевности, према којој се добра књижевна дела не могу стварати док топови не заћуте. Њима се у том погледу својим првим прозним остварењем сасвим сигурно придружио и Небојша Јовановић.

Једна од важних карактеристика његовог романа јесте његова истовремена припадност и жанру романа и жанру ратне репортаже ослоњене на догађаје из лета и јесени 1991. године и на дневничке записе о њима. Иако његова основа највећим делом произилази из документарне грађе дневничког типа, аутору је изузетно важна била потреба да увећа степен њених романескних особина на рачун документарних. У ту сврху он је веома функционално укључивао у текст оне књижевне елементе који сами по себи много природније припадају романескној него документарној књижевној структури. Међу њима су најзначајнији ретроспективно приповедање, коришћење писама као важног конструктивног елемента наратије, укључивање сна у садржину текста, динамизација композиције помоћу смеђивања ретроспективно и непосредно описаних догађаја, затим дијалогске партије текста и њихова сведеност на елементарне животне чињенице и ставове о непосредној стварности, наговештај психолошких, моралних или политичких портрета појединих ликова помоћу њихових исказа у дијалозима или у понављаним ставовима о политичкој ситуацији која је довела до ратних сукоба, као и неки други облици романескног спецификовања приповедања.

Романескна природа књиге такође је појачана њеном поступно вођеном наратијом, наговештајима прича о појединим књижевним ликовима, посебно о резервисти Бодину и његовој неоствареној емотивној вези са девојком која је остала у Београду, увођењем антиратне теме и антиратног дискурса као доминантног дискурса рукописа већ на његовом почетку, мозаичком композицијом и

константним нивоом критичности и скепсе према актуелној политичкој и према свакој другој стварности о којој се у роману говори. Јовановићева прича, дакле, с једне стране одвија се према хронологији стварних догађаја, а с друге стране према захтевима романескне структуре са атипичном мотивацијом и садржином. У преплитању једне и друге наративне могућности налазе се неке од њених кључних књижевних вредности. У коначном облику књиге романескне особине су добиле превагу над документарним, тако да се она од иницијалне документарне преобратила у атипичну романескну структуру, која је задржала сва добра својства личног сведочења о догађајима, истовремено им дописаним деловима дајући пунији наративни облик и значење.

Драматични политички догађаји у којима се налазила наша некадашња држава у последњој деценији XX века, послужили су аутору као основа за исто тако драматичну романескну причу о потреби младих људи за разбијањем илузија с којима су до тада живели и за ослобађањем од наметнутог мишљења и понашања које је од њих захтевано ради такозваних виших идеолошко-политичких и националних потреба и циљева. У том погледу се роман *Игемо на Зајреб* може сматрати књигом отрежњења целе једне генерације младих људи који су били жртве погрешне политике и идеологије која их је немилосрдно гурала према граници могућне и стварне смрти. Њихови покушаји да свој биолошки и морални опстанак уздигну на највишу вредносну лествицу постојања испуњавају најзначајнији књижевни, етички, хуманистички и значењски слој романа. Зато је роман *Игемо на Зајреб* у исти мах и ратна и антиратна књига, и књига о политичким и војним сукобима на простору некадашње Југославије и адекватна књижевна осуда управо тих сукоба и њихових последица.

У Јовановићев роман, да би био потпуније доживљен, мора се стога учитати и његов политички контекст као врло важан контекст његовог укупног књижевног значења. Тај контекст испуњава време које му је претходило, са катастрофално погрешном политичком проценом о могућним резултатима сукоба на простору некадашњих југословенских република, и још више оно време чије су трагичне последице неколико година од описаних догађаја осетили сви они који су на крају ратних сукоба изгубили завичај и чланове своје породице. Зато је за роман веома важан управо морални профил његових ликова као активних учесника једне историјске представе која је донела радикалне промене у живот и у погледе на њега не само генерацији младих људи који су били њени учесници већ и свима онима који су постали њени сведоци, јер су и они такође трпели њене последице. Управо такво читавање сугерише сам аутор тиме што роман пише неколико година после ратних збивања и што тај моменат укључује у његов садржински и мотивациони слој. Из непосредног сведочења о том времену и потребе за сведочењем произашла је и мотивација за роман. Дневничке белешке из ратног времена биле су погодна основа за садржинско, мотивационо и смисаоно ширење романа и укључивање у његов оквир свега онога што је проширило његов општи тематски и структурални профил. Могућности које је аутору пружао романескни жанр ослођен на документарну грађу он је умео максимално да искористи.

Потребно је, међутим, нагласити да је Јовановићев роман, иако антиратно и антиидеолошки мотивисан, у исти мах и дубоко патриотска књига, јер се њен аутор свом својом интелектуалном и хуманистичком личношћу залаже за биолошки и морални опстанак свога народа, док као наратор и један од ликова романа веома разложно покушава да сазна пуну истину о правим узроцима ратних

сукоба. Стога антиратни дискурс у име биолошког опстанка и прочишћеног националног осећања испуњава највећи број страница овог прозног дела.

Антиратно осећање готово свих учесника драматичних историјских збивања није, међутим, само добро одабрана ауторска етичка и хуманистичка перспектива од које се полази да би се обликовало појединачно искуство већ основни мотивациони агенс за писање романа и његово кључно семантичко исходиште. Готово све у роману подређено је таквом значењу, од његовог наслова и подналова, преко уметнутих делова у основни дневнички текст – писама, снова, докумената – до његовог доминантног књижевног значења.

И први наслов романа – *Дневник са резервистима* – сугерисао је једну врсту ширег књижевног значења, а поготово такво значење има коначни наслов *Идемо на Загреб*. Управо овај наслов двоструко је конотиран. Најпре чињеницом да су они који у роману изјављују да иду на Загреб и сами свесни ироничног значења тог исказа, јер они заправо никако не желе да иду на тај град – нису желели да иду ни у резервисте, а камоли да освајају неки град који уз то не припада њиховом народу. Иронично значење наслова може се, дакле, открити и потврдити у одговарајућем контексту, чиме се оно истовремено шири и на роман у целини. Друго значење наслова произлази из његове посредне везе са књижевном традицијом. Веза се, додуше, не успоставља са српском књижевношћу већ са чешком. Наиме, у роману Јарослава Хашека *Добри војник Швејк* постоји поглавље с насловом „На Београд!“. У њему се, пошто је Аустроугарска у лето 1914. године објавила рат Србији, главни јунак романа Швејк, иако припадник словенског народа, придружује осталим поданицима аустроугарске државе који на уличним демонстрацијама одобравају рат против Србије и одушевљено кличу: „На Београд! На Београд!“

Хашеков роман написан је по завршетку Првог светског рата, у којем се распала аустроугарска царевина и у којем је поклич „На Београд!“ на крају добио иронично значење. И Јовановићев роман написан је по завршетку ратних сукоба и по распаду некадашње југословенске државе, па је иронично значење наслова *Идемо на Загреб* више него очигледно. Рат као велика тема српске историје и српске књижевности на тај начин је у овом роману, зато што је сагледан и са свога лица и са свога наличја, знатно депатетизован и сведен у своје реалне политичке и прагматичке оквиру. Тиме је и књижевна слика о рату вођеном на тлу некадашње заједничке државе постала знатно потпунија и истинитија.

Такво значење, или бар његов наговештај, очигледно су имали на уму и хрватски читаоци и информативни медији када су представљали загребачко издање романа и његов шири медијски, политички и читалачки одјек у својој средини. На активан одјек у Хрватској, где је досад објављено његових једанаест издања, роман је наишао пре свега због начина на који су у њему представљене зарађене стране. Иако виђена погледом српског резерviste, као и других припадника из састава резервиста из Србије који су послати у Хрватску да очувају заједничку државу, хрватска страна, која је желела да изађе из заједничке државе, није унапред оцењивана негативно, нити јој је априори приписивана деструктивна улога у разбијању државе. Исто тако ни српска страна није унапред прихватана као безгрешна, нити су је војни резервисти штедели док су говорили о свом положају на првој линији фронта. Чак су је више и аргументованије осуђивали него хрватску страну, јер су је боље познавали.

Када је говорио о крупним узроцима распада државе који су долазили од хрватских националиста, аутор није говорио пристрасно, искључиво и неаргументовано. Он

заправо ни о коме и ни о чему није говорио искључиво, острашћено и са осудом. Његов глас као наратора остао је уједначен, аргументован и, колико је то могућно, објективан у целој књизи. У њој стога нема грубих речи ни о једној ни о другој страни и нема унапред изграђеног става о спорним питањима која су довела до распада државе. Он као аутор, и као наратор, омогућава свим учесницима ратне, историјске и политичке драме да изнесу своје ставове, притом бирајући оне који су најтипичнији и најраширенији. Стога нико од учесника није ускраћен за свој део истине и за свој део виђења ратне драме, што је једна од веома значајних особина Јовановићевог романа.

Понеки иронични, хумором и духовитошћу обојени глас у речима и ставовима новопроизведених ратника који не желе рат осећа се на многим изабраним местима у роману. Смењивање доминантних суморних тонова и тонова ведријег звука и значења, који се нарочито појављују у спонтаним, кратким и веома природним дијалозима, једна је од важнијих и успелијих особина наративног поступка Небојше Јовановића. Тиме је прича романа добијала уверљивији животни оквир, а само причање било је живље, непосредније и динамичније. Посебно су били непосредни, и на свој начин драматични и дирљиви, они делови текста у којима о ратним сукобима својим ијекавским изговором проговарају они припадници српског живља који су се плашили понављања геноцидне ситуације у којој је њихов народ већ једном био у току Другог светског рата. Историјско и колективно памћење народа усмене културе какав је српски народ у динарским крајевима објективно је било много важније него што су било чији политичари могли да претпоставе. Аутор је и на тај феномен индиректно указивао поредећи историјске ситуације у којима се налазио српски народ 1914, 1941. и 1991. године да би указао на сву озбиљност с којом је требало решавати

политичке несугласице између припадника српског и хрватског народа на тлу Хрватске у последњој деценији XX века. Небојша Јовановић притом није доносио крајње и неопозиве закључке о судбини српског народа у Хрватској, већ је искључиво сведочио о њиховом колективном страху и колективном памћењу који су стицајем идеолошких и политичких околности на крају XX века доведени до историјског и егзистенцијалног апсурда.

Уношењем оваквих и сличних тематских и значењских момената у свој роман аутор је знатно допринео и његовом књижевном и његовом општијем интелектуалном и моралном смислу и значају.

Др Марко Недић

*У јуџира рана ѝлаше ме сенке минулих дана...
Сећања муѝна као у лажи, као у сну...*

Ђорђе Балашевић: „Живот је море“
(Додир свиле, Зрењанин, 1998, стр. 71)

ХРАМ И ПЛЕМЕ

1

Кретали смо тек крајем лета, као Индијанци који се повлаче у зимовник. У хладној јутарњој магли војници су обарали шаторе, слагали и паковали цираде, одвртали цеви и каблове и убацивали опрему у кола. Иза нас је, на крају, остајала само пуста шума. Командант, огрнут кишном кабаницом, с петокраком на капи, стајао је изнад путељка и посматрао као кип – кроз облаке дима од цигарете – камионе који су брктали и извлачили се, у колони, горе, према асфалтном путу. Са околних брда већ се сливао и промицао изнад шуме конвој различитих возила препуних војске и камиона који су вукли топове. Сувоњавом воднику Симићу, загледаном у шљунак где је до малочас стајао разапет штабни шатор, учини се да сада лично на вашерције. Финансиста Рајо Певац, главоња, резервни капетан, једини међу нама у ципелама и са актен-ташном у руци, погледа у Симића па заврте главом, опонашајући некакву снајку из вица и процеди кроза зубе:

„Богами, биће нама вашера!“

Канцеларијске сандуке убацисмо у малену каросерију штабних кола па се преко њих и клупа натрпа нас десетак.

Капетан прве класе Бојић, такође резервиста, као најстарији оде са возачем у кабину. Командант и начелник штаба седоше са својим возачима у ципове и кренуше испред, а ми опорависмо за њима. На свакој кривини почесмо да се претурамо један преко другог, да гњечимо и губимо капе. Уморни, неиспавани и необријани нагињали смо се према стаклу и решеткама прозорчића, као из шинтерских кола, да видимо колико смо одмакли и куда нас воде.

Избисмо на ваљевски пут. Колона се убрзо смаче десно, на макадам, према Поповом раскршћу. Са обе стране пута све чешће смо наилазили на групице родитеља, жена, деце и стараца искупљених крај плотова. Очима су гутали свако возило, немоћни да нам помогну, укочени пред силом која нас је чупала из завичаја и одводила у неизвесност. Нису умели ни да махну, нити кога да поздраве. Изашли су да нас кроз буку камиона макар још једном огреју својим сузама, назор суочени са истином да ратови постоје откад је света и века – као што постоје и временске непогоде – градоносни облаци, поплаве и олује – ма колико их људи у једном времену заборавили, да одрасли мушкарци морају да иду у рат и да се то сада опет дешава – по неком нередовном али обавезном циклусу историје и захтева државе.

„Видите ли ви да заобиђосмо Лозницу?!“, разочара се Симић јер препозна џомбасту пречицу.

„Ајој, па шта си мислио?“, одговори му млађи водник Несторовић из ћошка. „Нису они луди, кò прошли пут...“

„Ба... Бабааа!“, рикну као магаре црномањасте, мршави десетар Раднић, јер угледа кроз прозор држећу старицу, повезане мараме, у гомили, која га не чу, иако испрати очима наше возило. Високи човек са шајкачом, крај ње, показа јој прстом за нама, она потрча два-три корака кроз прашину, па застаде јер ионако ништа није могла видети.

„Ех, кад смо ко у затвору... Ко измисли овакав камион?!“, скоро се заплака канцеларијски десетар и удари капом по колену. Гледали смо у њега и ћутали неко време.

„Ај’ ти, баба, за нама!“, покуша да се нашали коврџави капетан Каитовић, али због Раднића није имало смисла да се насмејемо, иако смо разумели на шта капетан циља. Наиме, причало се да је тог лета, почетком јула (ја то нисам видео) – кад су усред Лознице варошани зауставили бригаду седајући и лежући по путу испред камиона – једна мајка стала пред нашег команданта, пуковника Пурића, и рекла му отворено да нико нема право да њеног сина води у рат који сам није згрешио, ни њега, ни било чије дете! После дуже паузе, пуковник, гледајући се очи у очи са двадесетак хиљада душа, нареди да се возила окрену и војска врати натраг. Али тад се син те жене, човек од скоро тридесет пет година, попе на камион и издалека поче да запомаже:

„Мааајкаааа!!! Ај’ ти за нама! Они ће нас одвести неким другим путем?!“

Ово куда смо сада ишли био је тај *груји ѿуји*.

„А што ти носиш ту ташну, кô неки господин, кô да идеш онако, на посô?“, упиташе главатог финансисту што је седео на врху камаре као Турчин, с рукама преко колена, повијен због таванице; капу је држао у згужваној шаци, а са проћелавог чела капао му је зној.

„Ја ћу вам делити плате“, одговори.

„Какве плате? Нећемо, ваљда, дуже од месец дана, па да и плате примамо?“, узбунише се они што упиташе.

„Месец дана? Ха-ха!“, насмеја се Певац у лице најближем до себе, Несторовићу. „Чет’ри године, баћо мој! Код нас сваки рат траје чет’ри године! Питај ђеда кол’ко је он ратовô?“

„Дај, Певац, немој свирати!“, прекиде га носати поручник Рајевић преко неприпаљене цигарете у устима. „Не волим ни кад ми неко прича тако без везе, а камоли...“

„Нек траје кол’ко ’оће... Ваљда и ја волим да се што пре вратим кући. За сваки случај, овде су спискови, сви’ нас...“

„Кол’ко нас има, без шале?“

„Око чет’ри ’иљаде триста. Од шес’ ’иљада позвани?! А и овај број ако остане! Јуче су неки враћали пушке, кад

су чули да ће се стварно ићи. И сад ће, можда, неки успут искакати из кола...“

„Неће сад... Ако кренемо за Хрватску...?!“

„Да, за Хрватску!“, хукну Певац. „Ма, нема бога, сад нас сто посто воде тамо! Кол’ко ли ћу плата поделити кад се будемо враћали?!“

Окренусмо се у том тренутку сви према њему...

„А можда, шта ме гледате, нећу ја ни делити...“, слеже раменима као за помирење.

„Тако реци!“, рекосмо му и сви се засмејасмо.

После десетак километара колона, испраћана у сваком селу све већим мноштвом света, заломи опет десно и испаде на шабачки пут. Предњи крај се дохватио магистрале па је увелико грабио према Мачви, а реп се, вероватно, још ломатао по првом макадаму.

„Све што је брадато, оде у рато!“, одмахну руком Несторовић, већ мало припит, и стеже зубима.

„Опа! Је л’ то нека позната песма?“, кликнусмо. „Како иде даље?“

Млађи водник погледа кроз прозор и као да је чекао то питање, климну главом:

„Удри сад, кило...! Како било...“

„Колико има до Богатића сад одавде?“, застења водник Миладин, дебелко, згњечен у ћошку.

„Три’ес’ пет, четр’ес’ километара... Што те занима?“

„Отпаде ми, море, дупе на овом сандуку...“